

"KO'Z" KONSEPTINING QIYOSIY JIHATDAN REPREZENTATSIYANING VERBAL VOSITALARI (RUS VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Usmanova Dildora Abdunazar qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyoning lingvistik manzarasi, til belgilari, so'zlarning bu holda insonning yagona ma'lumot bazasiga kirish vositasi bo'lib xizmat qilishi. Xuddi shu tushunchani anglatuvchi turli tillardagi so'zlar semantik imkoniyatlar bilan farq qilishi, voqelikning turli qismlarini qamrab olishi mumkinligi va ularning nutqda foydalanilishi ko'rib chiqilgan. Bundan tashqari, dunyoning lingvistik surati ostida biz tilda ijtimoiy ongda shakllangan voqelik haqidagi bilim va g'oyalar to'plamining fiksatsiyasini tushunib olamiz. "KO'Z" konseptini nomzod qiluvchi til vositalarining semantikasini lingvistik o'rganish tana tajribasini konseptsiyalash va undan insonning ichki dunyosi tushunchalarini shakllantirish bilan bog'liq izlanishlar olib boramiz.

Kalit so'zlar: dunyoning lingvistik manzarasi, konsept, kognitiv, global obraz

Аннотация: В данной статье рассматривается лингвистическая картина мира, языковые признаки, то, как слова в данном случае служат средством доступа к единой информационной базе человека. Рассмотрено, что слова в разных языках, обозначающие одно и то же понятие, могут различаться по смысловым возможностям, охватывать разные части действительности, их употребление в речи. Кроме того, под языковой картиной мира мы понимаем закрепление в языке совокупности знаний и представлений о действительности, сформировавшихся в общественном сознании. Лингвистическое изучение семантики языковых средств, выдвигающих понятие "глаз", мы проводим исследования, связанные с осмыслением телесного опыта и формированием из него понятий внутреннего мира человека.

Ключевые слова: языковая картина мира, концептуальная, познавательная, глобальный образ

KIRISH

Dunyoning lingvistik manzarasi - bu xalq rivojlanishining ma'lum bir bosqichida haqiqat to'g'risida til birliklarida qayd etilgan odamlarning g'oyalari to'plami, til belgilarining ma'nolarida aks ettirilgan voqelik g'oyasi-dunyoning lingvistik bo'linishi, ob'ektlar va hodisalarning lingvistik tartiblanishi, so'zlarning tizimli ma'nolariga xos dunyo haqidagi ma'lumotlar. Atamalarning lingvistik va madaniy tadqiqotlari ko'plab sohalarni o'rganish imkoniyatlarini ochib beradi. Linguokulturologiya nuqtai nazaridan atamalar va ularning atama tizimlarini ko'rib chiqish ularga bir necha tomondan qarashga va tadqiqot uchun ko'proq turli xil ma'lumotlarni jalb qilishga

imkon beradi. "Jahon tilshunosligida har bir millatning qardosh xalqlar bilan ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy va siyosiy aloqalari uchun zarur bo'lgan lingvistik va lingvistik bo'lmagan omillarni o'rganish, turli sohalar va mutaxassisliklarning terminologik tilini shakllantirish kabi ustuvor masalalarni hal qilish katta o'rin tutadi".²²

Dunyoning lingvistik manzarasi tilshunoslar tomonidan til hodisalarini semantik yoki konseptual tahlil qilish jarayonida qurilgan. Dunyoning lingvistik rasmini o'rganish o'z-o'zidan faqat lingvistik ma'noga ega: bu tilni tizim sifatida tavsiflash, tilda nima borligini va tilni tashkil etuvchi elementlar qanday tartibga solinganligini aniqlash uchun zarurdir. Til belgilari, so'zlar bu holda insonning yagona ma'lumot bazasiga kirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Xuddi shu tushunchani anglatuvchi turli tillardagi so'zlar semantik imkoniyatlar bilan farq qilishi, voqelikning turli qismlarini qamrab olishi mumkin. Ularning nutqidan foydalanish boshqacha.²³

Til hodisalarini inson, uning tafakkuri va ma'naviy-amaliy faoliyatning boshqa turlari bilan chambarchas bog'liq holda o'rganishni o'z ichiga olgan "inson omili" ning ta'kidlanishi "dunyoning kontseptual surati", "dunyo surati", "dunyo tasviri" kabi toifalarning shakllanishiga olib keldi., "dunyo modeli", "dunyoning lingvistik surati", "kontseptual tizim" va boshqalar. ushbu tushunchalar ta'riflarining barcha tashqi farqlari bilan ular tildan tashqari voqelik modellarini ob'ektiv dunyoning sub'ektiv qiyofasi, asl global obraz sifatida aks ettirishga falsafiy yo'nalish bilan birlashtirilgan.²⁴ Dunyo rasmining konseptsiyasi insonning o'ziga xos xususiyatlarini, uning mavjudligini va dunyoda mavjud bo'lishining eng muhim shartlarini ifodalovchi asosiy tushunchalar qatoriga kiradi. Dunyoning global qiyofasi sifatida dunyoning surati insonda dunyo bilan o'zaro aloqada paydo bo'ladi. Bular dunyo bilan kundalik aloqalar, dunyoni qayta tiklash uchun faol o'zgaruvchan munosabati bilan insonning ob'ektiv va amaliy faoliyati, dunyo haqida o'ylash harakatlari, g'ayrioddiy vaziyatlarda uning spekulyatsiyasi va tushunchasi bo'lishi mumkin.

Konsept – lotincha *conceptus* so'zidan olingan bo'lib, — tushuncha ma'nosini bildiradi. Kognitiv atamalar lug'atida esa konsept atamasiga quyidagicha ta'rif beriladi: konsept bizning tafakkurimizdagi aqliy va psixik resurslarning inson bilim va malakalarida aks etishiga xizmat qiladigan tushunchadir. Konsept atamasi zamonaviy tilshunoslikda biror bir leksik birlikning tafakkurdagi obrazini ifodalash uchun qo'llaniladi. Kundalik ilmiy ijodda esa konsept atamasi tushuncha bilan sinonim sifatida qo'llaniladi.

Shunday qilib, dunyoning lingvistik surati ostida biz tilda ijtimoiy ongda shakllangan voqelik haqidagi bilim va g'oyalar to'plamining fiksatsiyasini tushunamiz.

²² D.Usmanova. Сравнительный анализ терминологических систем туризма в русских и узбекских языках. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=RLEhK5QAAAAJ&citation_for_view=RLEhK5QAAAAJ:2osOgNQ5qMEC

²³ Askoldov, S. A. Konseptsiya va so'z adabiyoti. Adabiyot nazariyasidan matn tuzilishiga. Antologiya. M.: Academia, 1997 Yil. 267-279-betlar

²⁴ Bulygina, T. V. Dunyoning lingvistik konseptualizatsiyasi (rus grammatikasi materiallari asosida) rus madaniyati tillari" maktabi, 1997. 576 s.

“KO’Z” konseptini nomzod qiluvchi til vositalarining semantikasini lingvistik o'rganish tana tajribasini konseptsiyalash va undan insonning ichki dunyosi tushunchalarini shakllantirish bilan bog'liq parchani qayta yaratishi mumkin.

Tadqiqot usullari. Maqsad va vazifalarga erishish uchun kontseptual va kontekstual tahlil usullari, izohli tahlil usuli ishlatilgan. Maqolada ilmiy bilish usullari qo'llaniladi: kuzatish, sintez, tahlil, taqqoslash, deduktiv usul.

Natijalar. “KO’Z” konseptsiyasi tana va aqliy sohalarning o'zaro ta'siri bilan ifodalangan ma'lum bir tuzilishga ega. “KO’Z” konseptsiyasining tuzilishi yadro tomonidan shakllanadi - insonning o'z tanasi haqidagi universal bilimlari va atrof muhit idrok va aqliy sohalarning o'zaro bog'liqligiga asoslangan madaniy-shartli transferlar. “KO’Z” konseptsiyasini nomzod qilib ko'rsatadigan til vositalarining semantikasini lingvistik o'rganish, tana tajribasini konseptsiyalash va uning asosida insonning ichki dunyosi tushunchalarini shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan dunyoning lingvistik rasmining bir qismini qayta yaratadi.²⁵

O'rganilayotgan konseptsiya vakillik so'zlari, olingan nominatsiyalar, fe'llar, barqaror iboralar va “KO’Z” substantivi mavjud bo'lgan frazeologik birliklar yordamida ob'ektivlashtiriladi. “KO’Z” kontseptsiyasi og'zaki bo'lmagan vositalar bilan ifodalanadi: ko'z imo-ishoralari, yuz ifodalari, ko'z harakatlari, ular uchun dunyoning lingvistik rasmida ma'lum nominatsiyalar mavjud.

“KO’Z” konseptsiyasining tuzilishi leksikografik tahlil va konseptsiyaning vakili so'zlarning leksik muvofiqligini tahlil qilish asosida aniqlangan xususiyatlarni hosil qiladi. Bularga quyidagi xususiyatlar guruhlar kiradi: parametrik, rang, estetik, instrumental, funktsional, ramziy.

“KO’Z” konseptsiyasining mazmuni kontseptual metaforalar bilan ifodalanadi: "ko'zlar-asbob", " ko'rish-teginish (ko'zlar)", " ko'rish-harakat (ko'z)", "baholash fikri", "ko'zlar-aqliy ko'rish", "ko'zlar-hissiyotlar ombori", "ko'zlardagi yorug'lik-hissiyot", shuningdek harorat va kinetik metaforik modellar.

Semiotik ahamiyatga ega tana harakatlarining lingvistik rasmida ko'zlar simptomatik va kommunikativ imo-ishoralar vazifasini bajaradi. Kommunikativ harakatda ko'zlar kognitiv, ekspressiv, kontaktni sozlash, boshqarish funktsiyalarini bajaradi. Kommunikativ jihatdan muhim ko'z harakatlari lingvistik ifoda vositalariga ega.

Diskussiya. Hozirgi vaqtda dunyoning lingvistik tasviri atamasi tilshunoslikda keng tarqalgan. Ushbu hodisa bilan bog'liq masalalar doirasi A. Vejbitskayaning fundamental asarlarida o'rganilgan [Wierzbicka, 1980, 1996, 1999, 2001], R. I. Pavilenis [Pavilenis, 1983], R. Langaker [Langacker, 1987], Y. D. Apresyan [Apresyan, 1995], N. D. Arutyunova [Arutyunova, 1999], Y. S. Stepanova [Stepanov,

²⁵ Kolesov, I. Dunyoning lingvistik rasmidagi ko'z va ko'z: vizual idrokni og'zaki ifodalashning ba'zi xususiyatlari I. yu. Kolesov inson va etnosning lingvistik mavjudligi: psixolingvistik va kognitiv jihatlar: maqolalar to'plami. Barnaul: Alt nashriyoti. un-ta, 2004 yil. 79-84 betlar.

2001], R. Jekendofa [Jackendoff, 2002], Y. N. Karaulova [Karaulov, 2004] va boshqalar. Hozirgi vaqtda tilshunoslikda dunyoning lingvistik tasviri atamasi keng tarqalgan. Ushbu hodisa bilan bog'liq masalalar doirasi A. Vezbitskayaning fundamental asarlarida o'rganilgan [Wierzbicka, 1980, 1996, 1999, 2001], R. I. Pavilenis [Pavilenis, 1983], R. Langaker [Langaker, 1987], Y. D. Apresyan [Apresyan, 1995], N. D. Arutyunova [Arutyunova, 1999], Y. S. Stepanova [Stepanov, 2001], R. Jackendoff [Jackendoff, 2002], Y. N. Karaulova [Karaulov, 2004] va boshqalar. R. X. Xayrullinaning so'zlariga ko'ra, "olimlar tomonidan" dunyoning til tasviri "deganda turli xil vositalar yordamida ifodalangan, tizimli ravishda tartibga solingan, atrofdagi dunyo haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan belgilarning ijtimoiy ahamiyatga ega modeli tushuniladi" [Xayrullin, 1996, 10-bet]. Ushbu talqinga ko'ra, tilni nafaqat leksik, grammatik va fonologik birliklar tizimi, balki dunyo haqida og'zaki bilimlar tizimi sifatida ham ko'rish mumkin.

XULOSA

Ushbu maqolada dunyoning o'zbek va rus til rasmlarida "ko'z" tushunchalarini o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu maqolaning nazariy qismida turli tadqiqotchilarning konsepsiya tushunchasi va dunyoning lingvistik rasmining milliy madaniy xususiyatlarini tashkil etuvchi nuqtai nazarlari ko'rib chiqiladi, shuningdek konseptual tadqiqotlarning asosiy usullari o'rganiladi. Taqdim etilgan ishda V. A. Maslova konsepsiyasining ta'rifi ishlatilgan va kontseptual tahlil semantik tahlil usullariga, ingliz va rus tillarida "ko'z" tushunchalarini ifodalovchi asosiy leksemalarning mosligini tahlil qilishga, shuningdek, ushbu tushunchalarni frazeologik birliklarda og'zaki tahlil qilishga asoslangan bo'lib, bu rus va ingliz til rasmlarining o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishga imkon beradi.dunyo.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Askoldov, S. A. Konsepsiya va so'z adabiyoti. Adabiyot nazariyasidan matn tuzilishiga. Antologiya. M.: Academia, 1997 Yil. 267-279-betlar
2. E. G. Konseptualizatsiya natijalari takrorlanadimi? (Kognitiv tahlil metodologiyasi masalasiga) kognitiv tilshunoslik masalalari: kontseptualizatsiya muammolari. — 2005. 5-15 betlar
3. Bulygina, T. V. Dunyoning lingvistik konseptualizatsiyasi (rus grammatikasi materiallari asosida) rus madaniyati tillari" maktabi, 1997. 576 s.
4. E. M. Hissiy holatlar va ularning tildagi vakolatxonolari tilning mantiqiy tahlili. Intensiv va pragmatik kontekst muammolari. - M.: Fan, 1989 Yil. 55-75 betlar.
5. L. N. Tana qismlarining tilshunosligi. So'z. Matn. Dunyoning til tasviri. - M.: slavyan madaniyatlarining tillari. - 2003.397-406 betlar.

6. V. I. Lingvistik-madaniy kontseptsiya tadqiqot birligi sifatida V. I. Karasik, G. G. Sleshkin Kognitiv tilshunoslikning uslubiy muammolari. Voronej: Voronej nashriyoti, davlat un-ta, 2001. 75-80 betlar.

7. Kolesov, I. Dunyoning lingvistik rasmidagi ko'z va ko'z: vizual idrokni og'zaki ifodalashning ba'zi xususiyatlari I. yu. Kolesov inson va etnosning lingvistik mavjudligi: psixolingvistik va kognitiv jihatlar: maqolalar to'plami. Barnaul: Alt nashriyoti. un-ta, 2004 yil. 79-84 betlar.

8. D.Usmanova. Сравнительный анализ терминологических систем туризма в русских и узбекских языках.

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=RLEhK5QAAAJ&citation_for_view=RLEhK5QAAAAJ:2osOgNQ5qMEC